

НАУКОВИЙ ТЕКСТ У СУЧАСНОМУ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ВИМІРІ

Онуфрієнко Г.С., доцент кафедри загальної мовної підготовки, доктор філософії у
філологічних науках, доцент
Запорізький національний технічний університет

У статті обґрунтовано лінгводидактичний потенціал наукового тексту, проаналізовано чотири основні рівні організації тексту в процесі навчання студентів мови їх фаху, описано структуру і типи термінологічних знаків як репрезентантів комунікативної стратегії наукового тексту.

Ключові слова: текст, лінгводидактика, термінологічний знак, алгоритмічний припис.

ОНУФРИЕНКО Г.С. НАУЧНЫЙ ТЕКСТ В СОВРЕМЕННОМ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ / ЗАПОРОЖСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ, УКРАИНА

В статье обоснован лингводидактический потенциал научного текста, проанализированы четыре основных уровня организации текста в процессе обучения студентов языку их специальности, описана структура и типы терминологических знаков как репрезентантов коммуникативной стратегии научного текста.

Ключевые слова: текст, лингводидактика, терминологический знак, алгоритмическое предписание.

ONUFRIENKO G. SCIENTIFIC TEXT IN THE MODERN LINGUISTIC-DIDACTICS MEASUREMENT. / ZAPORIZHZHYA NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY, UKRAINE

In this article linguistic-didactics potential of the scientific text is grounded, four main levels of organization of text in the process of teaching students for the language of their speciality are analyzed, the structure and types of terminological signs as the representatives of the communicative strategy in the scientific text are described.

Key words: text, linguistics didactics, terminological sign, algorithmic instruction

Єдиний інформаційний простір, створюваний сучасним глобалізованим світом, є тим нескінченним інтелектуальним ресурсом, до якого має можливість долучатися кожна людина, аби набувати й удосконалювати знання, власний досвід, уміння, навички та необхідну в кожній професії комунікативну компетентність. При цьому в довготривалій пам'яті носія мови активно зберігаються як елементи/компоненти мовної свідомості, так і цілі тексти, на яких ґрунтується його комунікативна компетентність. Те, що свідомість людини є текстувальною, переконливо доведено останніми роками, зокрема, в наукових дослідженнях Ю. Караулова, Н. Петрової, Г. Слишкіна. Як когнітивні утворення, тексти спираються на мовну свідомість і виконують функцію вербального провідника інформації, за допомогою якого людина орієнтується / дезорієнтується у складному інформаційному просторі.

Текст як об'єкт наукового дослідження є предметом уваги й аналізу не тільки літературознавців, лінгвістів, культурологів, але й педагогів, психологів та правників. Концептуальна модель вивчення тексту з другої половини ХХ ст. збагатилася новим поглядом на нього як засіб і реальну одиницю мовної комунікації, що сприяло дослідженню цілої низки нових комунікативно-прагматичних категорій і понять функціональної та когнітивної лінгвістики.

Традиційно філологи активніше досліджували саме художній текст. Поміж сучасних актуальних аспектів його аналізу – гендерний (Борисенко О., Грабська М., Погребна В.), герменевтичний (Болдирев М., Грайс Г.), комунікативно-прагматичний (Леонтьєв О., Мاستилко Н., Пфютце М.), інтертекстуальний (Бахтін М., Грищенко А., Кристева Ю., Петрова Н., Романовська А.), лінгвокультурологічний (Іонова С., Костомаров В., Маслова В.) і навіть лінгвотерапевтичний (проблеми нейролінгвістики, логопедії). Окрему увагу дослідники зосереджують на реконструкції художнього тексту в процесі перекладацьких деривацій (Влахов В., Литвинова М., Мурзін Л.). Із 70-80 років ХХ ст., після поширення ідей книги Т. Сейворі «Мова науки», набула вмотивованої актуальності різновекторна проблематика дослідження наукового тексту. З урахуванням теорії дискурсу та категорій мовної комунікації лінгвісти перефокусували увагу на процеси функціонування мовних одиниць у комунікативному просторі. У сучасній науковій парадигмі текст досліджують як вершину реалізації мови, бо «позатекстової реальності взагалі не існує» [2, с.11]: саме в тексті на найвищому мовному рівні відбувається взаємодія всіх нижчих ярусів мови в умовах гармонійного взаємозв'язку задуму, мети (цілей), інтенцій, умов і засобів вербальної комунікації (Бухбіндер В., Розанов Є.).

Науковий текст, порівняно з художнім, публіцистичним та офіційно-діловим, якнайменше досліджений у вітчизняній лінгвістиці. Окремі актуальні аспекти теорії наукового тексту висвітлено в публікаціях українських учених (Бацевич Ф., Вихованець І., Городенська К., Дубічинський В., Кочан І., Кочерган М., Паламар Л., Пристайко Т., Скороходько Е., Тараненко О. та ін.), професорів російських університетів та наукових установ (Буянова Л., Залевська О., Колшанський Г., Кубрякова О., Леонтьєв О., Макаров М., Розанов Є. та ін.). Серед західноєвропейських дослідників наукового тексту – Р. Барт., М. Беллерт, Е. Бернадес, В. Дейк, Ж. Дерріда, В. Дресслер та ін. У наших попередніх публікаціях [4;7;8] описано стилетвірні ресурси сучасного наукового тексту та його лінгводидактичні функції. Текстоцентричний принцип навчання мови науки і фаху реалізовано у виданих для ВНЗ посібниках «Науковий стиль української мови» [5;6]. Мета цього дослідження – виявити й проаналізувати особливості сучасного наукового тексту в лінгводидактичному контексті.

Вітчизняною й зарубіжною наукою розроблено низку дефініцій тексту, які розрізняються широтою охоплення та ракурсом оцінювання його характеристик. Походить іменниковий термін *текст* від лат. *textum* («тканина, зв'язок, побудова» [1;с.303]) і функціонує як полісемічна лексема. У контексті завдань лінгводидактичного дослідження текст – «послідовність мовних та інших знаків, що становлять єдине ціле і виступають об'єктом вивчення й обробки» [9;с.565]. У класичному сенсі текст – це фрагмент поняттєвої сутності, у центрі якої перебуває поняттєвий знак, що віддзеркалює відповідний концепт. У сучасному загальному мовознавстві текст вивчають як цілісний мовний суперзнак, закритість якого фіксує певний смисл, не дозволяючи йому «коливатися» чи «розтікатися». На рівні семантики текст – це полісемічний простір, у якому взаємодіють множини можливих смислів; текст як вербальний суперкод дозволяє створювати нові повідомлення й нові тексти; у семіотиці текст – осмислена лінійна послідовність певних знаків, будь-яких форм комунікації; в теорії мовної комунікації – продукт мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Герменевтика досліджує текст як джерело неочевидних смислових зв'язків та опозицій, котрі треба виявити, адекватно розглумачити, правильно проілюструвати. Для структуралістів текст – певна система суджень, функціонально об'єднаних у структурі загальної концепції. Текст як результат функціонування мови в реальному часі, організований принципом гармонії між змістом і формою, досліджують з позиції лінгвістичного функціоналізму. У працях з лінгвокультурології тексти розглядають як основу лінгвокультурологічної компетентності, як провідник інформації, за допомогою якого представники різних культур світу можуть адекватно орієнтуватися в життєвому просторі.

Аналіз й узагальнення існуючих дефініцій тексту з метою визначення максимально точної і повної кваліфікаційної моделі саме наукового тексту дозволяє описати його як вищу комунікативну одиницю в межах наукового дискурсу, як вербальне, цілісне, структуроване когнітивно-комунікативне утворення що характеризується структурно-семантичною, композиційно-стилістичною і функціональною єдністю, так і набором константних текстових категорій. Серед останніх – інформативність, поняттєвість (корелює з термінованістю), комунікативність, доцільність (доречність, прийнятність тексту як якісно нового утворення в умовах певної комунікативної ситуації наукового дискурсу), адекватність (оперування поняттями й презентація інформації найоптимальнішими варіантами мовних ресурсів, вибраними з існуючих для певної комунікативної ситуації наукового дискурсу), когерентність (структурна, смислова і функціональна єдність тексту), зв'язність (функціонально вмотивована послідовність речень, взаємозалежність і співвіднесеність речень тексту за радіальним або лінійним типом), цілісність (відмежованість від інших текстів і внутрішня смислова організація структурних частин тексту відповідно до проблематики мети, інтенцій та функцій тексту), завершеність, лінійність, структурованість, інтегративність, рекурентність (повторюваність елементів тексту як одна з обов'язкових умов його зв'язності), інтертекстуальність (взаємозв'язок і взаємодія з існуючими текстами).

Головним текстотвірним чинником у науковому дискурсі, репрезентантом комунікативної стратегії наукового тексту є термінологічні знаки, тобто формально, змістово та функціонально цілісні номінативні одиниці (і слова, і сполуки) однієї терміносистеми [3, с.4-5] у площині взаємодіючих тенденцій до універсалізації та спеціалізації нових знань. Серед характеристик термінологічного знака (ТЗ) є три найголовніші (когнітивний потенціал, інформаційна насиченість, оптимальність адекватної мовної форми), з чого й випливає цінність наукового тексту як важливого лінгводидактичного поняття. Оскільки поняттєвий зміст наукового тексту сфокусований у взаємопов'язаних термінологічних знаках як вербальних знаках спеціальних понять, то якість і швидкість опанування його адресатом залежить від попередньо напрацьованого ним мовного досвіду з осмислення поняттєвих категорій, бо всяке знання має певну й відповідну мовну форму, адекватне «вбранню», оболонку. Інакше кажучи, це досвід з оперування тими лінгвістичними моделями, котрими презентуються знання і котрі виражають досвід розуміння дійсності. Саме такий концептуальний підхід до вивчення українського наукового тексту дозволив виявити його лінгводидактичні функції.

Для адекватного розуміння наукового тексту адресатові необхідно усвідомити його чотири основні рівні організації: 1) мовно-структурний (граматичні категорії, граматичні значення, лексико-граматичні розряди дозволяють формувати й збагачувати досвід з оперування лінгвістичними моделями як планом вираження смислу/змісту тексту); 2) мовно-когнітивний (текст містить вербалізовані знання, нову наукову інформацію, яку дозволяє виявити актуальне членування речень (тема/ рема); поняттєвість тексту реалізована структурно гомогенними й гетерогенними терміноодинацями, котрі називають як відомі поняття (терміни-нотоніми), так і нові (терміни-неоніми); 3) комунікативно-риторичний (засоби переконливості наукового тексту, аргументувальна база тексту, науковий текст як одиниця фахової мовної комунікації, зв'язок тексту з попереднім контекстом і передбачення подальших контекстів, удосконалення мовного досвіду розуміння дійсності); 4) комунікативно-прагматичний (ставлення автора до повідомлення, мотивація в опрацюванні інформації, алгоритмічні приписи для розуміння інформації). Зазначене і є змістом процесу як навчання мови фаху у вишах, так і самоосвіти студентської молоді. Цілком очевидним є пріоритет мовно-когнітивного рівня наукового тексту, бо ж саме мовно-термінологічна компетентність користувачів тексту визначає ступінь якості та темп засвоєння/усвідомлення/опанування ними через текст нових знань у вербалізованих знаках понять.

Знання студентами поняттєвого змісту терміноодинаць, які є когнітивними знаками, що виступають вербальними репрезентантами наукових концептів, забезпечує точне, правильне й адекватне розуміння як окремої думки, тези, аргументу, так і змісту всього джерела фахової інформації: університетської лекції, розділу підручника, теми навчального посібника тощо. Акумуляуючи необхідний фрагмент знання й досвіду через «упаковування» його відповідною специфічною мовною формою та стаючи редукованим і комунікативно достатнім знаком означуваного поняття, терміни набувають функції лексичних маркерів мови спеціального призначення, асоціюючись з «інформаційними вершинами» фахового речення, мікротексту, наукового тексту, дискурсу. Термінологія, за твердженням І. Огієнка, і є зовнішньою формою самої науки, її поняттєвого апарату.

Основу українського термінологічного фонду закономірно утворює питома лексика (так званий корінь національної ідеї), яка ввійшла в науковий обіг та професійну сферу, у тому числі й навчально-професійну, шляхом її дефініювання. За даними здійсненого лінгвістичного дослідження, квантитативно вагому, комунікативно досконалу й дериваційно активну частину української термінології утворюють питомі похідні терміноодинаць гібридної природи (*loan-blends*), загальна морфемна модель яких переважно являє собою корінь іншомовного походження бездефіцитність, лінійність (головним чином давньогрецького або латинського), оточений питомим/-и афіксом/-ами (наприклад, *бездефіцитність, лінійність модулювання, надструктура, підпрограма*), значно рідше - питомий корінь, ускладнений іншомовним афіксом/-ами (наприклад, *античастинки, дезбудження, детінізація, ультразвук*).

Як вербальні знаки спеціального поняття, терміни організовуються у відповідні природно-штучні системи, що виявляють відкритість, незамкненість, різнорівневість, ієрархічність, динамічність і до складу яких входять різні за структурою, архітектонікою (основним принципом побудови, зв'язку і взаємозумовленістю елементів цілого) номінативні одиниці. По-перше, в українській мові це гомогенні (ціліснооформлені) термінологічні знаки за будовою, що представлені як іншомовними запозиченнями (наприклад, ек. *інфляція, парцеляція, бартер*; мат. *вектор, фрактал*; фін. *банкрут, кредит*; юр. *юрисдикція, кримінал, гарант*; техн. *трансформатор, купаж*), так і переважно питомою лексикою (наприклад, ек. *безприбутковість, удержавлення*; мат. *багатозв'язність, множина*; фін. *заставник*; юр. *чинність, перезастава, верховенство, право*; техн. *перезачіплювання, вимірник, вкрутень*). Поміж цих гомогенних однослівних ТЗ у всіх без винятку галузях знань (гуманітарних, природничих, технічних тощо) звертають на лінгвістичну увагу термінологів, лексикологів, дериватологів міжмовні (питомі - іншомовні) гібриди типу ек. *безплановість, капіталовіддача, самофінансування*; мат. *конгруентність, підспектр, псевдодобуток*; фін. *кредитоспроможність, переасигнування, співкредитор*; юр. *легітимність, неконституційність, патентування*; техн. *газорізання, ізоляційник, коксортування, пеленгування, розбаланстонажність*). Співвідношення між різномовними (зокрема, своїми й чужими) словотвірними засобами, що реалізують термінологічні категорії, можна кваліфікувати як асиметричне, оскільки словотвірчі форманти, зокрема в найпоширеніших ціліснооформлених гібридних ТЗ, є переважно питомими, слов'янськими (відповідно українськими). Факти запозичення чужого слова, адаптування та використання його як власного (автохтонного) шляхом асиміляції, пристосування до своїх парадигм окреслюють масштаби реальної й потенційної сили мови-реципієнта, яка виявляється, динамізується, зростає, міцнішає, якщо лексичні запозичення демонструють словотвірні потенції на ґрунті національної мови, творячи низку похідних лексем і реалізуючи таким чином різновекторні та різномасштабні дериваційні зв'язки у просторі словотвірних гнізд відповідної терміносистеми. По-друге, ТЗ за будовою в українській мові може бути гетерогенним (неціліснооформленим), наприклад: ек. *амплітуда інтеграла, курс облігацій, парцеляція землеволодіння, частота збитку*; юр. *законодавчий корпус, касація вироку, склад злочину*; техн. *аналізатор імпульсів, затискний наконечник, зворотний пеленг*. Такі терміноодинаць параметруються за багатьма ознаками: лінійною довжиною (кількістю

компонентів/слів), внутрішньою архітектонікою, за принципом і способом деривації, морфемною побудовою компонентів/ слів, мовним джерелом /-ами. У контексті останніх із зазначених аспектів гетерогенний ТЗ майже не досліджується, хоча результати подібних студій є корисними та перспективними і для загального, і для порівняльного, і для слов'янського мовознавства, а також для української лінгводидактики.

Цілком зрозуміло, що словотвірне адаптування запозичень в українській мові залежить безпосередньо від багатьох чинників, зокрема, від ступеня відкритості мовної системи до інновацій, від поширеності й характеру бі- та полілінгвізму в соціумі, від мовної політики держави тощо. З урахуванням цього неможливо не визнати як актуальну проблему якості володіння іншомовним словом, передусім інтернаціонального статусу, саме в наш час активізації й глобалізації міжнародних стосунків і, навіть можна стверджувати, тотального характеру лексичних запозичень, коли часто-густо відсутність високого "мовного смаку" породжує, за влучним визначенням Г.Винокура, "лінгвістичний провінціалізм".

Важливу для української лінгводидактики тенденцію розподілу у тканині тексту і гомогенних, і гетерогенних терміноодиниць дозволив виявити здійснений аналіз наукових джерел економічної, юридичної та технічної тематики. В залежності від комунікативної стратегії наукового тексту, спрямованої на забезпечення оптимальності наукової комунікації, у різних структурних його частинах використовуються загальнонаукові, міжнаукові, залучені терміни, з одного боку, та терміни-домінанти, базові терміни, терміни-неологізми, з іншого боку. Якщо тексти демонструють простішу комунікативну стратегію (поступове, послідовне ускладнення інформації), то частотність термінів зростатиме і перше входження базових терміноодиниць висвітлюваної теми/ підтеми буде віддаленим від початку текстів. У разі протилежної і складнішої комунікативної стратегії наукових текстів вже на їх початку спостерігається активне застосування авторами складного поняттєво-термінологічного апарату (у тому числі з новими термінами). Зрозуміло, що організація лінгводидактичної роботи над науковими текстами повинна враховувати тип комунікативної стратегії тексту. Відтак, терміни, як найважливіша специфічна одиниця навчальної системи у ВНЗ, візуалізують у навчальних текстах дію основних принципів специфічно професійної реалізації системи та структури української мови, а саме: принципи актуальності, доцільності, аналогічності.

В останні роки завданнями української лінгводидактики актуалізовано увагу до комунікативно-прагматичного рівня тексту, у тому числі й до алгоритмічних приписів, котрими скеровується розумова діяльність при здобутті нових знань із наукових текстів різних (малих, великих) жанрів.

Алгоритмічні приписи організовують навчальну мисленнєво-мовленнєву діяльність, пов'язану зі смисловим "згортанням", мовною компресією, узагальненням інформаційного змісту наукового тексту (складання планів різних типів, тез, конспекту, анотації, реферату, рецензії) і підготовкою наукової доповіді, виступу, статті. При цьому алгоритмічні приписи як регламентовані схеми мисленнєво-мовленнєвих операцій ефективно й диференційовано допомагають кожному у формуванні, коригуванні та вдосконаленні внутрішньої (індивідуальної) програми пізнавальної діяльності через усвідомлення й засвоєння її логічної моделі: знайомство → спостереження → вивчення → копіювання → відтворення → тренінг → креативне застосування.

Алгоритмічні приписи, визначаючи систему орієнтирів, зокрема послідовність і зміст розумових дій ("кроки") для розв'язання навчального чи професійного завдання, реально допомагають користувачам сформувати та вдосконалити навички з найраціональнішої організації мисленнєво-мовленнєвої діяльності, дозволяють зменшити ймовірність помилкових дій при досягненні мовно-комунікативних цілей, дають можливість оперативно і вчасно контролювати свої "мисленнєві" кроки, самостійно виявити помилки та, проаналізувавши їх, відповідно коригувати свою комунікативно-прагматичну діяльність. Приписи сприяють піднесенню якості знань, формують і розвивають навички раціональної організації навчальної праці, дозволяють систематизувати та структурувати набуті знання й навички, розвивають самостійність та інтелектуальну активність, логізують розумову діяльність, мовне мислення, що все разом у процесі навчання мови спеціальності збагачує їх комунікативну компетентність, яка є невід'ємною складовою професійної комунікації і вагомим гарантом освіченості та професіоналізму особистості. Працюючи за алгоритмічними приписами, студент сам стає активним учасником процесу як здобуття нових знань, так і їх застосування в нових навчальних, наукових і професійних ситуаціях. Отже, матеріали здійсненого дослідження дозволяють зробити важливий висновок для сучасної української лінгводидактики: мовні одиниці, виявляючи в науковому тексті свої властивості у парадигматичних відношеннях і синтагматичних зв'язках, набувають лінгводидактичної цінності на чотирьох зазначених рівнях його організації. Це скеровує викладача на організацію системної роботи студентів із науковим текстом у логічній гармонізації підготовчих (мовно-структурний, мовно-когнітивний рівні організації наукового тексту) та комунікативних (комунікативно-риторичний, комунікативно-прагматичний рівні

організації наукового тексту) завдань, що повністю узгоджується з концепцією нової й обов'язкової у ВНЗ навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985. – 360 с.
2. Деррида Ж. Граматологія: Пер. с фр./ Ж. Деррида. – М., 1999. – С.11.
3. Меркель С. Э. Семантико-дистрибутивная верификация терминологического знака (на материале документов немецкого гражданско-процессуального права): автореф. дисс. канд. филол. наук / С.Э. Меркель. – Волгоград, 2001. - 18с.
4. Онуфрієнко Г.С. Гібриди як стиліобразуючий лексический елемент языка науки и техники / Г.С. Онуфрієнко// *Slowa, slowa, slowa w Komunikacji jezykowej* . – II. Pod redakcja Marceliny Grabskiej . – Gdansk, 2004. – С. 127-135.
5. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навч. посібник/ Г.С. Онуфрієнко – К., 2006. – 312с.
6. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навчальний посібник з алгоритмічними приписами/ Г.С. Онуфрієнко – 2-ге вид. перероб. та доп. – К., 2009. – 392с.
7. Онуфрієнко Г.С. Українська наукова мова в термінологічному вимірі і в контексті вимог Болонського процесу/ Г.С. Онуфрієнко.// 36. наукових праць Науково-досл. інституту українознавства МОН України. - К., 2006. -ТомХ.-С. 175-186.
8. Онуфрієнко Г.С. Українська термінологія в лінгводидактичному вимірі / Г.С. Онуфрієнко// Теорія і практика викладання української мови як іноземної: 36. наук. праць. – Львів, 2010. – Випуск 5. – С.167-174.
9. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К., 2000. – 680с.
10. Хайдеггер М. Гельдерлін и сущность поэзии/ М. Хайдеггер //Работы и размышления разных лет. – М., 1991. – С.27.